

ЩОДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

REGARDING THE QUESTION OF THE CLASSIFICATION OF THE ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN THE ADMINISTRATIVE COURT

Зелінська Я.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано критерії класифікації зловживання процесуальними правами. Автор зазначає, що серед чинників, які впливають на розгляд справи та досягнення завдання адміністративного судочинства, слід виділити позитивні дії (дотримання процесуальних норм) та негативні дії учасників розгляду адміністративної справи (зловживання процесуальними правами). Дії учасників судового процесу та їхніх представників мають не лише за формою, але й за змістом відповідати завданню адміністративного судочинства. Отже, якщо особа здійснює певну процесуальну дію, виходить за межі дійсного змісту відповідного процесуального права, виникає зловживання процесуальними правами. Наявність класифікації та окреслення видів зловживання процесуальними правами надало б можливість своєчасно виявляти такі дії та запобігати їх виникненню. У статті наголошується, що класифікація видів зловживання в адміністративному судочинстві має важливе теоретичне та практичне значення. Зокрема, критерії класифікації видів зловживання в адміністративному судочинстві надають суду можливість чітко встановити конкретні негативні дії учасників розгляду адміністративної справи, які будуть спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи та нівелюють досягнення завдання адміністративного судочинства. У статті зловживання процесуальними правами розуміється як форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, які можуть призвести до негативних наслідків. Структура Кодексу адміністративного судочинства України не містить положень, які б чітко відображали класифікацію та види зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Автор до критеріїв класифікації відносить: за суб'єктами, які можуть зловживати процесуальними правами, за судовою інстанційністю, за стадіями розгляду адміністративної справи, формою судочинства, зловживання процесуальними правами, за етапами доказування (доказової діяльності), зловживання процесуальними правами на етапі, за тривалістю зловживання процесуальними правами, за змістом зловживання процесуальними правами.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративна справа, суд, учасники справи, процесуальні права, класифікація зловживання процесуальними правами, види зловживань процесуальними правами.

The article analyzes the criteria for the classification of abuse of procedural rights. The author notes that among the factors that influence the consideration of the case and the achievement of the task of administrative proceedings, positive actions (observance of procedural norms) and negative actions of participants in the consideration of an administrative case (abuse of procedural rights) should be singled out. The actions of the participants in the judicial process and their representatives must correspond not only in form, but also in content to the task of administrative proceedings. Therefore, if a person carries out a certain procedural action, goes beyond the valid content of the relevant procedural right, there is an abuse of procedural rights. The availability of classification and delineation of types of abuse of procedural rights would provide an opportunity to detect such actions in a timely manner and prevent them from being committed. The article emphasizes that the classification of types of abuse in administrative proceedings has important theoretical and practical significance. In particular, the criteria for the classification of types of abuse in administrative proceedings provide the court with the opportunity to clearly establish specific negative actions of the participants in the administrative proceedings, which will be aimed at unreasonably delaying or obstructing the proceedings and nullifying the achievement of the task of administrative proceedings. In the article, the abuse of procedural rights is understood as a form of intentional, dishonest actions of the participants in the process, which can lead to negative consequences. The structure of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine does not contain provisions that would clearly reflect the classification and types of abuse of procedural rights in administrative proceedings. The author refers to the classification criteria: by subjects who may abuse procedural rights, by judicial authority, by stages of consideration of an administrative case, form of judicial proceedings, abuse of procedural rights, by stages of proof (evidential activity), abuse of procedural rights at a stage, by duration abuse of procedural rights, in the sense of abuse of procedural rights.

Key words: administrative proceedings, administrative case, court, participants in the case, procedural rights, classification of abuse of procedural rights, types of abuse of procedural rights.

Вступ. Ефективному вирішенню публічно-правового спору в порядку адміністративного судочинства може завдати наявність такого негативного процесуального явища як зловживання процесуальними правами. Досягнення завдання адміністративного судочинства – справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, за таких умов стає неможливим. Класифікація видів зловживання в адміністративному судочинстві має важливе теоретичне та практичне значення. Зокрема, критерії класифікації видів зловживання в адміністративному судочинстві надають суду можливість чітко встановити конкретні негативні дії, які будуть спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду адміністративної справи та нівелюють досягнення завдання адміністративного судочинства. Верховний Суд звертає увагу на те, що саме з метою виконання завдання адміністративного судочинства сторона у справі має користуватися процесуальними правами,

сприяючи тим самим суду у здійсненні правосуддя. Отже, якщо особа здійснює певну процесуальну дію не з цією метою, а для досягнення інших цілей (зокрема, неодноразове подання однієї і тієї самої апеляційної скарги на одне й те саме рішення), така особа виходить за межі дійсного змісту відповідного процесуального права, тобто зловживає ним. Правова система має бути спроможною ефективно захистити себе від цих дій [1].

Стан дослідження. На цей час стан дослідження у зазначеній царині становлять наукові праці таких вчених, як Ю. П. Битяка, С. С. Бичкова, В. М. Бевзенка, В. Н. Васильєва, В. П. Грібанова, І. Л. Желобрюха, В. В. Заборовського, Д. Д. Луспеника, О. О. Малиновського, Г. А. Маруніч, В. Я. Настока, Н.Б. Писаренко, В. Ю. Поліщука, В. В. Резнікової, О. Я. Рогача, М. І. Смоковича, А. В. Стойка та ін. Зазначені вчені у наукових працях торкалися загальнотеоретичних питань щодо процесуальних прав та можливих їх способів зловживання. Однак, у науці не вирішеним залишається питання класифікації зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Метою статті є аналіз класифікації та окреслення видів зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі не існує ідеальної моделі розгляду адміністративної справи. Така сентенція пов'язана із суб'єктивними та об'єктивними факторами. У свою чергу, до суб'єктивних факторів, які впливають на розгляд справи та досягнення адміністративного судочинства, слід виділити позитивні (дотримання процесуальних норм) та негативні дії учасників розгляду справи (зловживання процесуальними правами). Зловживання процесуальними правами є одним із видів процесуальних перешкод, які мають негативні наслідки для вирішення публічно-правового спору. Звертаючись до положень кодифікованого акту, слід зазначити, що структура Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС України) [2] не містить положень, які б чітко відображали класифікацію та види зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Однак, аналізуючи положення КАС України, можна дійти висновку, що зловживання процесуальними правами – це недобросовісна поведінка учасників адміністративної справи, яка виходить за межі процесуального закону.

Водночас, торкаючись практичних аспектів, слід навести рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13.03.2019 року у справі № 814/218/14, я якому під зловживанням процесуальними правами слід розуміти форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних з наслідками, до яких вони можуть призвести; використанні наданих прав всупереч їхньому призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження; перешкоджанні діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ; необґрунтованому перевантаженні роботи суду [3]. Отже, у судовій практиці більш широко інтерпретується зловживання процесуальними правами.

Законодавець так само намагався окреслити види зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві у ч. 2 ст. 45 КАС України: (1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; (2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; (3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; (4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; (5) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі. Окреслюючи види зловживання процесуальними правами, слід зазначити, що вказаний перелік не є вичерпним та вказані види зловживання процесуальними правами не є класифікованими. На практиці адміністративні суди та в царині науки вчені намагаються більш широко підходити до окреслення видів зловживання процесуальними правами. Проаналізуємо наукові розвідки з даної проблематики.

У загальнотеоретичному аспекті Д. С. Бакаєв виділяв наступну класифікацію зловживання правами:

(1) правомірне зловживання правом (поведінка суб'єктів відповідає нормі права, включаючи випадки, коли вона абстрактно дозволена або прямо не заборонена); (2) результат поведінки суб'єкта (відображається у завданні соціальної шкоди, яка не регламентується в законі як небажаний наслідок); (3) наявність причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою та настанням соціально-шкідливих наслідків (суб'єкт при здійсненні наданого йому суб'єктивного права порушує приписи чинного законодавства, здійснення суб'єктивного права всупереч його призначенню супроводжується завданням шкоди охоронюваним законом відносинам, наявний причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і соціально-шкідливими наслідками, можливість застосування заходів правового впливу до суб'єкта, який здійснив протиправне зловживання правом [4, с. 13]. Наведені теоретичні положення вчених свідчать про наявність такої класифікації зловживання правами, в якій ключову роль відіграє причинно-наслідковий зв'язок між негативними діями особи на настання шкідливих наслідків.

Наукові пошуки з приводу дослідження класифікації зловживання процесуальними правами проводила В. В. Резнікова за наступними критеріями: (1) за стадіями процесу (зловживання на стадії провадження в суді першої інстанції; в апеляційній інстанції; в касаційній інстанції; на стадії перегляду рішень господарського суду, що набрали чинності за нововиявленими обставинами; на стадії виконання судових актів (виконавчого провадження); (2) за кількістю осіб, що беруть участь у зловживанні (вчинювані однією особою чи одночасно двома і більше особами за попереднього змовою); (3) за предметною ознакою (загальні та інституційні); (4) за якісною ознакою (прості (легко розпізнаються та кваліфікуються) та складні (зовні мало чим відрізняються від правомірної поведінки особи, складні для виявлення, кваліфікації та доказування)); (5) за мірою впливу на результати розгляду справи (такі, що тією чи іншою вплинули, або ж не мали жодного впливу на результат вирішення справи по суті); (6) за об'єктом (ті, що посягають лише на інтереси правосуддя (основний об'єкт), а також ті, що посягають як на інтереси правосуддя, так і на права осіб, які беруть участь у справі (додатковий об'єкт)); (7) за кількістю вчинюваних дій (одиночні та множинні) та їхньою тривалістю (завершені та триваючі) тощо [5, с. 36]. Із зазначеного можна зазначити, що вченою наводить досить різноманітний підхід до класифікації зловживання процесуальними правами.

У дисертаційному дослідженні «Затягування цивільного процесу» Г. А. Маруніч інтерпретувала зловживання процесуальними правами як затягування процесу, а саме: (1) пред'явлення завідомо безпідставного зустрічного позову, зустрічного позову у спорі, який має очевидно штучний характер; (2) пред'явлення завідомо безпідставного позову, позову у спорі, який має очевидно штучний характер, третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору; (3) безпідставна зміна предмета або підстав позову, зустрічного позову, позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору; (4) подання безпідставного клопотання про заміну відповідача, залучення співвідповідача, чи залучення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору; (5) недобросовісне ініціювання процедури укладення мирової угоди чи процедури примирення за участі судді [6, с. 107-108]. Принагідно за таким підходом можна дійти висновку, що найбільше зловживання процесуальними правами пов'язане із поданням заяв по суті справи, що в цілому призводить до затягування розгляду справи.

Різноманітність підходу до класифікації зловживання процесуальними правами продемонстрували С. С. Бичкова та Г. В. Чурпіта. Так, вчені-процесуалісти класифікували зловживання процесуальними правами за такими критеріями:

(1) видами цивільного судочинства (зловживання процесуальними правами під час розгляду та вирішення справ позовного провадження та ін.); (2) стадіями цивільного судочинства (зловживання процесуальними правами під час провадження у справі в суді першої інстанції, під час перегляду судових рішень; при відновленні втраченого судового провадження); (3) зловживання процесуальними правами під час вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у справах і рішень інших органів (посадових осіб); (4) процесуальним статусом особи, яка зловживає процесуальними правами (зловживання процесуальними особами, які беруть участь у справі та зловживання процесуальними правами іншими учасниками процесу); (5) сферою, у межах якої зловживання має місце (зловживання процесуальними правами у процесі доказування, зловживання процесуальними правами при визначенні підвідомчості та підсудності справ, зловживання процесуальними правами шляхом затягування вчинення процесуальних дій у межах встановлених процесуальних строків тощо) [7, с. 12-18].

Д. Д. Луспеник класифікував зловживання процесуальними правами за формою, тобто під час подання заяв по суті справи та процесуальних заяв. Для прикладу, буває пред'явлення зустрічного позову, метою якого є лише бажання затягти розгляд справи, знівелювати підстави первісного позову, і такий позов жодним чином не відповідає умовам його пред'явлення. Зловживання правом нерідко пов'язані з вибором юрисдикції або підсудності суду, до якого заінтересована особа звертається з позовом. Учений зауважив, що маніпулюючи юрисдикційністю спору та підсудністю, недобросовісна особа може мати на меті різні цілі: домогтися розгляду справи у вигідному для себе суді, за правилами іншого виду судочинства, затягнути розгляд справи, оскільки справа розглядатиметься в різних судах (переходити з одного суду в інший) тощо. При цьому зловживання процесуальним правом виражається у штучному створенні недобросовісними особами видимості наявності чи відсутності умов, які впливають на вид судочинства (суб'єктний склад спору та характер спору) чи на підсудність позову. Одним із найпоширеніших зловживань є використання права на ознайомлення з матеріалами справи, робити з них витяги, знімання копій з документів, долучених до справи. Якщо метою сторони є затягування розгляду справи, то клопотання про відкладення розгляду справи, як правило, заявляються напередодні судового засідання або на його початку [8, с. 155-158]. Екстраполюючи ці загальні теоретичні положення на предмет аналізу класифікації зловживання процесуальними правами, необхідно зазначити, що вказані види зловживання процесуальними правами можуть виникати на різних стадіях розгляду справи та завжди мають негативні наслідки для вирішення справи.

У царині адміністративного судочинства В. Ю. Поліщук у своєму дисертаційному дослідженні «Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві» пропонує виділити такі критерії класифікації: 1) за стадією на якій вчиняється зловживання процесуальними правами; 2) за категорією справи, в яких здійснюється зловживання; 3) за видом провадження; 4) за метою вчинення зловживання; 5) за суб'єкт, який зловживає процесуальними правами; 6) за наявністю владних повноважень у сторони спору, що зловживає правами; 7) за об'єктом протиправного впливу; 8) за формою зловживання; 9) за правовими наслідками кваліфікації зловживання процесуальними правами: залишення без покарання; залишення без розгляду заяви; застосування заходів процесуального примусу; притягнення до адміністративної відповідальності за неповагу до суду [9]. За презентованим підходом класифікація зловживання процесуальними правами свідчить про сучасний підхід вчених до її окреслення та визначає головні види зловживання процесуальними правами.

Проаналізувавши підходи вчених та практику адміністративних судів, слід виділити наступну класифікацію зловживання процесуальними правами. За суб'єктами, які можуть зловживати процесуальними правами: (1) зловживання з боку учасників адміністративної справи (позивача, відповідача, третьої особи, особи, якій надано право звертатися до адміністративного суду); (2) зловживання з боку інших учасників розгляду адміністративної справи (свідка, експерта, спеціаліста, експерта у галузі права, перекладача, спеціаліста); (3) зловживання процесуальними правами з боку інших заінтересованих осіб.

За судовою інстанційністю: (1) зловживання процесуальними правами у суді першої інстанції; (2) зловживання процесуальними правами у суді апеляційної інстанції; (3) зловживання процесуальними правами у суді касаційної інстанції.

За стадіями розгляду адміністративної справи: (1) на стадії звернення до адміністративного суду; (2) під час відкриття провадження у справі; (3) під час підготовчого провадження; (4) під час врегулювання спору за участю судді; (5) під час розгляду адміністративної справи; (6) під час відкриття судового засідання; (7) під час з'ясування обставин справи та дослідження доказів; (8) під час судових дебатів; (9) під час ухвалення та проголошення судового рішення; (10) під час прийняття рішення у справі; (11) під час перегляду судових рішень; (12) під час виконання судових рішень; (13) під час відновлення втраченого судового провадження.

За формою судочинства зловживання процесуальними правами, під час: (1) загального позовного провадження; (2) спрощеного провадження.

За формою участі у судовому засіданні зловживання процесуальними правами, під час: (1) безпосередньої участі у судовому засіданні; (2) участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

За видом адміністративної справи, під час розгляду: (1) адміністративної справи незначної складності; (2) складної адміністративної справи; (3) термінової адміністративної справи; (4) типової адміністративної справи; (5) зразкової адміністративної справи.

За сферою зловживання процесуальними правами: (1) під час визначення адміністративної юрисдикції; (2) на стадіях розгляду адміністративної справи; (3) під час доказування; (4) під час медіації.

За етапами доказування (доказової діяльності), зловживання процесуальними правами на етапі: (1) подання доказів; (2) забезпечення доказів; (3) збирання доказів; (4) витребування доказів; (5) збирання доказів; (6) дослідження доказів; (7) оцінки доказів.

За тривалістю зловживання процесуальними правами: (1) одноразове зловживання процесуальними правами; (2) повторне зловживання процесуальними правами; (3) продовжує зловживання процесуальними правами.

За змістом зловживання процесуальними правами: (1) неприбуття у судове засідання; (3) багаторазове звернення зі скаргами, заявами клопотаннями; (4) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав; (5) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; (5) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; (6) зміни предмету або підстав позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог; (7) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі; (8) надання пояснення суду, наведення своїх доводів, міркувань щодо

питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; (9) ознайомлення з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, можливість робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; (10) подання безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій.

За шкідливими наслідками: (1) негативні наслідки для здійснення правосуддя; (2) негативні наслідки для учасників справи. Так само можна класифікувати за процесуальними наслідками, які будуть залежати від конкретного виду провадження. Так, для прикладу, зловживання процесуальними правами може мати процесуальні наслідки на стадії відкриття провадження у справі: (1) залишення позовної заяви без руху; (2) повернення позовної заяви; (3) залишення позовної заяви без розгляду; (4) відмова у відкритті провадження у справі. Схожі процесуальні наслідки будуть притаманні для інших видів проваджень.

Звертаючись до практики адміністративних судів, слід відзначити, що часто зустрічається такий вид зловживання процесуальними правами як зловживання правами на подання заяв, скарг, клопотань. Для прикладу,

у постанові Верховного Суду від 09.11.2021 у справі № 826/9751/14 зловживання правом на подання скарги становить собою такий вид зловживань процесуальними правами, за якого вся процедура розгляду спору є невідповідною та неефективною, адже особа звертається до суду з метою, відмінною від захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Серед таких зловживань можна виокремити подання сутяжницьких, завідомо безпідставних (явно необґрунтованих) позовів або скарг [1].

Висновок. Резюмуючи, слід дійти висновку, що серед чинників, які впливають на розгляд справи та досягнення завдань адміністративного судочинства, слід виділити позитивні та негативні дії учасників розгляду справи. До негативних дій відноситься зловживання процесуальними правами, які є процесуальними перешкодами для вирішення справи. Класифікація зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві сприяє чіткому окресленню видів зловживань процесуальними правами. Наявність класифікації зловживання процесуальними правами надало б можливість своєчасно виявляти такі дії та запобігати їх вчиненню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Верховного Суду від 09.11.2021 у справі № 826/9751/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100973142>
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11496>.
3. Постанова Верховного Суду від 13.03.2019 у справі № 814/218/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80482772>.
4. Бакаев Д.С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Запоріжжя, 2013. 18 с.
5. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 31-37.
6. Марунич Г. А. Затягування цивільного процесу : сутність, правові наслідки та способи запобігання : дис. ... к.ю.н. : 10.00.03 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 240 с.
7. Бичков С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник*. 2(24). 2015. (15-16) С. 12-18 <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1887/1/Бичкова%20С.С..pd>
8. Луспенік Д. Д. Зловживання процесуальними правами : законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. С. 150-171.
9. Поліщук В. Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві : дис. ... к.ю.н. : 10.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 202 с.